

POJEM OSVOJENIA A MARXISTICKÁ ESTETIKA

DARINA KUKLINKOVÁ

Kedže nám klasikovia, napriek tvrdeniam niektorých autorov,¹ nezanechali ucelený estetický systém, a takýto vlastne neexistuje doteraz, musia si ho marxistickí teoretici budovať sami. Je pochopiteľné, že sa snažia pritom vychádzať z takých pojmov, v súvislosti s ktorými klasikovia najčastejšie vyslovili myšlienky dôležité pre estetiku.

Jedným z takýchto pojmov je Marxovo „osvojenie“ (Aneignung), ktorým sa zaoberal, ako je známe, vo svojich raných *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* a používal ho aj v neskorších zreloch prácach.

Termín osvojenie sa objavoval dosť často v pokusoch definovať estetiku ako vedu o estetickom a umeleckom osvojení si skutočnosti človekom² a vyskytuje sa v rôznych súvislostiach skoro vo všetkých marxistických estetických prácach. Vo väčšine starších prác, najmä z obdobia „citátománie“, je to však iba slovíčko, ktoré sa používa len preto, že ho používal Marx, bez toho, že by sa skúmal jeho obsah, a bez toho, že by sa z jeho použitia vyvodzovali zvláštne konzekvencie pre estetiku. Až po roku 1956, keď v SSSR a v iných socialistických krajinách prvýkrát vyšli knižne *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, z ktorých takto padlo tabu, a tento materiál, priamo nabitý myšlienkami, začal sa systematicky analyzovať, obrátili aj estetici hlbšiu pozornosť na pojem osvojenie. Väčšinou si však z celého komplexu problému osvojenia vybrali iba jednu stránku, a to Marxom rozoberané „spredmetnenie človeka“, pomocou ktorého sa časť estetikov v SSSR aj inde³ snažila riešiť v prvých rokoch po uvoľnení znovunastolenú otázku o podstate a obsahu objektívnej krásy a o predmete umenia. Zdá sa však, že využitie Marxových myšlienok a najmä pojmu spredmetnenia sa dialo jednostranne, tak ako v minulosti, často so snahou dokázať jeho pomocou vopred postavenú tézu. Pojem osvojenie, jeho prebohatý, oveľa širší a hlbší obsah, než je spredmetnenie, nebol dosiaľ, myslím, z hľadiska jeho „nosnosti“ pre estetiku dostatočne a komplexne analyzovaný a využitý.⁴

Má pojem „osvojenie“ skutočne zvláštny význam pre budovanie marxistického estetického systému? V akom smere? Môže snáď slúžiť ako východiskový bod, ako povestný „začiatok“, ktorý by bol základným abstraktným určením a spo-

¹ Pozri napr. A. N. Jezuitov, *Marks i Engels o prirode estetičeskogo*. Sborník Estetičeskogoje, Moskva 1964, 99 a n.

² Poukázal na to napr. J. Volek v práci *O předmětu a metodě estetiky a obecné teorie umění*, Praha 1963. Pozri aj *Programma kursa Osnovy marksistsko-leninskoi estetiky*, Moskva 1960; článok Nedoživina v časopise *Voprosy filosofii* (1956), č. 3, 177.

³ Okrem prác Vanslova, Stoloviča, Boreva a ďalších pozri aj H. Koch, *Marxismus und Ästhetik*, Berlin 1961.

⁴ Sovietsky teoretik Permiakov síce obvinil svojich kolegov, že vytvárajú akúsi zvláštnu teóriu osvojenia, aby vraj mohli podkopať teóriu odrazu [*Voprosy filosofii* (1961), č. 5]. Avšak „osvojenie“ aj naďalej pláva v estetických teóriách skôr na povrchu a nebolo v celej hĺbke zužitkované. Možno to však, predbiehajúc dôkazy, označiť skôr za nedostatok marxistickej estetiky než za jej zásluhu.

jivom všetkých javov skúmaných estetikou? Alebo je zbytočný, či dokonca škodlivý a treba ho odmietnuť?

Aby sme sa mohli aspoň priblížiť k odpovedi na tieto otázky, treba sa najprv pokúsiť samo osvojenie správne interpretovať. Ako tento pojem chápal, v akom zmysle ho používal Marx?

Predovšetkým pri pozornom štúdiu *Ekonomicko-filozofických rukopisov* aj ďalších Marxových prác v pôvodine si musíme všimnúť, že Marx s veľkou dôslednosťou používal termín Aneignung (čo v bežnej reči znamená urobiť vlastným, privlastniť si) aj tam, kde napr. ruskí prekladatelia cítili „potrebu“ použiť namiesto osvojenia radšej slová „prisvojiť“, „usvojiť“, „dostojanije“.⁵ Je to azda výraz chudobnosti nemčiny na slovné vyjadrenie rôznych zmyslových odtieňov pojmu, alebo je to zámer? Samozrejme, aj nemčina má rôzne nuansované výrazy, no odhliadnuc od tejto verbálnej stránky, dá sa z celého kontextu *Ekonomicko-filozofických rukopisov*, ale aj ďalších „zrelších“ Marxových prác uzavierať, že je to zámer. Nie sovietski esteti, ale Marx vytváral teóriu osvojenia, ktorá hrá v jeho názoroch (a ich genéze) zrejme veľkú úlohu.

Ako vieme, v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* chcel Marx prísť „na koreň“ ekonomickým faktom, zaoberal sa problémami zrodu, podstaty a perspektív súkromného vlastníctva a riešil ich *antropologickým* kladením otázok, vychádzajúc z problému vzťahu človeka a sveta v *ontologickej rovine*. Ako prišiel k pojmu osvojenie? Vychádzal z odlišnosti zvierata a človeka: zviera sa neodlišuje od prírody, ono samo je prírodou a príroda je bezprostredne *jeho*. Neodlišuje sa ani od svojej životnej činnosti, ono je ňou.⁶ Zviera si teda prírodu neosvojuje.⁷ Ďalej zrejme Marx vychádzal z dnes už všeobecne prijatého predpokladu, že medzi niektorými živými bytosťami a prírodou za istých okolností došlo k vyostreniu skrytých protirečení časti a celku, že prírodné zákony začali za istých podmienok na jednu časť živej prírody pôsobiť ničivo, nepriateľsky a živá bytosť sa začala prispôbovať tým, že sa postavila proti jej nepriateľstvu zmeneným správaním. Začala si prírodu, ktorá odtiaľ voči nej vystupuje ako vonkajšia, „cudzí“, nepriateľská, „sama osebe“, robiť svojou, teda „osvojovať si ju“. Príroda *pre* človeka neexistuje ako taká, ale len keď je *jeho* prírodou, keď si ju urobí „svojím anorganickým telom“, ⁸ keď si ju rôznymi spôsobmi osvojuje.

Ako si ju osvojuje? Všestranne: „videním, počutím, ovoniavaním, ohmatávaním, myslením, nazeraním, pociťovaním, chcením, činnosťou, milovaním, teda všetkými orgánmi svojej individuality, ako aj orgánmi, ktoré sú bezprostredne svojou formou spoločnými orgánmi“.⁹

⁵ Pozri Marks Engels, *Iz rannich proizvedenij*, Moskva 1956, 571, 589, 591-592. V českom preklade sa všade dôsledne používa termín „osvojení“.

⁶ Marx, *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*, Praha 1961, 68.

⁷ Nemožno súhlasiť s F. D. Kondratenkom, ktorý tvrdí, že si svet osvojujú aj zvieratá. Pozri sborník *Estetičeskoje*, 299.

⁸ Marx, c. d., 67-68.

⁹ Keďže český preklad nezodpovedá, podľa môjho názoru, celkom presne originálu, uvádzam tento citát i ďalšie citáty vo vlastnom preklade s odvolaním na pôvodný text. „Der Mensch eignet sich sein allseitiges Wesen auf eine allseitige Art an, also als ein totaler Mensch. Jedes seiner menschlichen Verhältnisse zur Welt, Sehen, Hören, Reichen, Schmecken, Frühlen, Denken,

Sú to rovnaké vzťahy človeka ku skutočnosti? Je na prvý pohľad jasné, že nie; aj Marx to napokon zdôrazňuje.¹⁰ Čo majú spoločné? Každá z Marxom spomínaných foriem osvojenia je predovšetkým, keď vychádzame z kontextu *Ekonomicko-filozofických rukopisov*, ale aj z vedeckých poznatkov dneška, nejakým druhom aktivity človeka, v základe ktorej leží určitá ľudská potencia, „sila“, schopnosť, ktorá v pohybe nejakým spôsobom prírodu (aj širšie: skutočnosť vôbec) „prerába“, pretvára, vyberá si z nej, kombinuje, pripravuje na konzumáciu (zubereiten zum Geniessen).¹¹ Sú to teda rôzne formy činnosti, pomocou ktorých sa jedine môže stať príroda (skutočnosť) „osebe“ prírodou (skutočnosťou) pre nás. Pritom je dôležité, že Marx dáva do jedného radu faktické, činné pretváranie cez „Tätigsein“, cez prácu,¹² zmyslovosť a dokonca aj myslenie. Sú to síce kvalitatívne rôzne aktivity, ale aj jedny aj druhé vo vzájomnom spojení charakterizujú ľudskú podstatu. Všetky tieto aktivity sú v pomere k predmetu jeho osvojením.¹³ Ich výsledkom je nejaký „produkt“, či už hmotného, alebo duchovného charakteru, v ktorom sa „spredmetňujú“ príslušné ľudské schopnosti, potencie (Wesenskräfte).¹⁴ Všetky tieto aktivity na druhej strane „subjektiv gefasst“ — z hľadiska subjektu¹⁵ — sú osvojením autentickej, skutočne ľudskej podstaty človeka, t. j. znamenajú vznik a ďalší rozvoj jeho ľudských potencií. Človek si teda vo svojej rôznorodej činnosti osvojuje nielen vonkajšiu skutočnosť, ale aj svoju vlastnú podstatu. Aj v tomto zmysle používal Marx pojem osvojenie.

Sú to na prvý pohľad známe a jasné veci, a predsa sa pojem osvojenie (s abstraktným odvolaním sa na Marxa) používal a dosiaľ používa v najrôznejších zúžených významoch. Osvojenie sa traktuje napr. len ako odraz, ktorý sa naviac absolútne stotožňuje s poznaním (a v súhlase s tým sa buduje gnozeologický, racionalistický názor na umenie)¹⁶ a ako druhá krajnosť vystupuje tvrdenie, že „poznať neznamená osvojiť si“¹⁷ a osvojenie spočíva len vo využití možnosti „prakticky vyjaviť a použiť“ vlastnosti skutočnosti.

Marx výslovne a priamo vystupuje proti takémuto zúženému chápaniu osvojenia a vysvetľuje, ako k nemu dochádza. Za istých podmienok osvojenie sa mení vo svoj protiklad, vystupuje ako odcudzenie vecí (aj produktov, aj samej prírody) ľudských bytostí.¹⁸ V týchto podmienkach predmet sa nám zdá ako náš

Anschauen, Empfinden, Wollen, Tätigsein, Lieben, kurz, alle Organe seiner Individualität, wie die Organe, welche unmittelbar in ihrer Form als gemeinschaftliche Organe sind, sind in ihrem gegenständlichen Verhalten, in ihrem Verhalten zum Gegenstand die Aneignung desselben.“ Marx, Engels, *Kleine ökonomische Schriften*, Berlin 1955, 131.

¹⁰ Marx, c. d. česky, 98.

¹¹ Marx, c. d. česky, 68; Marx, c. d. nemecky, 103.

¹² Pozri Marx, c. d. česky, 64.

¹³ Pozri poznámku 9.

¹⁴ Myslím, že sa nie celkom adekvátne prekladá Wesenskräfte ako bytostné sily, lebo v tomto prípade ide o sily charakterizujúce nie bytie, ale podstatu človeka.

¹⁵ Marx, c. d. česky, 98.

¹⁶ Pozri napr. M. P. Baskin, *Teorija estetičeskogo v sovremennoj sovetskoj estetike*. Sbornik Estetičeskoje, 146.

¹⁷ F. D. Kondratenko, *sborník Estetičeskoje*, 299.

¹⁸ Pozri Marx, c. d. česky, 63 a 75.

(teda osvojený), len keď ho máme (Haben), alebo keď ho vlastníme (Besitzen), prípadne keď ho bezprostredne používame: jeme, pijeme, nosíme atď.¹⁹ Ale to je jednostranná, zvrátená, „odcudzená“, neautentická podoba osvojovania.

Všestranné, skutočne ľudské osvojovanie si skutočnosti človekom sa v pomeroch „odcudzenia“ podľa Marxa deje zrejme (vychádzajúc nie z písma, ba ani zo „zmyslu“, ktorý sa dá subjektívne vyložiť, ale z kontextu), protirečivým spôsobom, práve napriek tejto zvrátenej podobe osvojovania, v protirečení a „boji“ s ňou — s odcudzením. Až „pozitívne zrušenie súkromného vlastníctva“, teda revolučná prax bude znamenať aj skutočné, úplné „zmyslové osvojenie si ľudskej podstaty a života, predmetného človeka, ľudských diel pre človeka a človekom, nielen v zmysle bezprostredného jednostranného použitia (Genuss, v českom preklade „požitiek“), nielen v zmysle vlastníctva, ovládania (Besitzen, Haben),“²⁰ ale aj v zmysle rozvinutia všestranných, univerzálnych vzťahov človeka ku skutočnosti, jeho slobodnej tvorivej činnosti.

Vidíme, že Marx nepoužíval slovo osvojenie v bežnom zmysle hovorového jazyka, ale že tu vlastne ide o pojem, či termín, pomocou ktorého celkom určitým spôsobom interpretoval celý vzťah činného (nielen duchovného) subjektu (nie v gnozeologickej rovine!) ku skutočnosti, človeka k svetu.²¹

Nie je to pritom, podľa môjho názoru, hegelovské interpretovanie, hoci tu Marx duchovné aktivity kladie na jednu úroveň s materiálnym, praktickým vzťahom, ale naopak, vidím v tom polemiku proti Hegelovmu idealistickému chápaniu spredmetnenia. Ale nenachádzam tu (napriek presvedčeniu niektorých autorov) ani vážne feuerbachovské chyby: veď ide práve o zdôraznenie aktívneho, dialektického vzťahu človeka ku skutočnosti v súlade s neskoršími tézami o Feuerbachovi. Použitie feuerbachovskej terminológie (bytosťné sily, človek ako rodová bytosť atď.) je tu len formálnou záležitosťou.²²

Toľko *zatiaľ* o osvojení u Marxa. Čo však majú Marxove názory na problematiku osvojovania spoločné s estetikou? Kde sú tu styčné body? Ako ich hľadať a skúmať?

Aby sme nekládli otázku styčných momentov príliš abstraktne, vezmime si

¹⁹ Pozri Marx, c. d. česky, 97; Marx, c. d. nemecky, 132.

²⁰ Marx, c. d. česky, 96; Marx, c. d. nemecky, 131.

²¹ Karel Kosík vo svojej knihe *Dialektika konkrétného* analyzoval tiež tento vzťah, vychádzajúc najmä z Marxových rukopisov. Všimol si však prevažne iný než estetický aspekt týchto problémov.

²² G. N. Pospelov (sborník *Estetičeskoje*, 187—188) vyčíta svojim kolegom, Stolovičovi a ostatným, že vychádzajú zo slabých stránok *Ekonomicko-filozofických rukopisov*, v ktorých vraj Marx mal sklony k hegelianstvu a stál na pozíciách feuerbachovského antropologizmu. Zabúda však na to, že Marx práve na základe tohto antropologického obrazu sveta urobil, zdá sa, jeden zo svojich najväčších objavov, že práve tu odhalil za vzťahmi ľudí k veciam vzťahy medzi ľuďmi a že práve antropologizmus ho priviedol k záverom o komunizme, na ktorých sa zakladá aj program KSSS. Ako mohli byť premisy zlé, keď na ich základe došiel Marx k dodnes uznávaným správnym záverom? Že sa potom vzdal antropologických výskumov, možno vysvetlíť nie tým, že ich zavrhol ako nesprávne, ale tým, že po preskúmaní *týchto* stránky vecí si vytýčil iné úlohy.

niektorý evidentný, podľa možnosti jednoduchý, všeobecne známy estetický jav. Napríklad „páčenje sa“ ako najbežnejšiu estetickú reakciu, ktorá je asi na úrovni tých elementárnych vymenovaných potencií ako napr. videnie, počutie atď., ktoré Marx považoval za individuálne *formy* osvojenia.

Tu musíme urobiť predovšetkým jedno negatívne konštatovanie: Marx medzi „bytovými silami“, či medzi formami osvojovania nemenuje nikdy „páčenje“. Aj širšie: nikde (pokiaľ je mi známe, nielen v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch*, ale ani v iných prácach) nehovorí o estetickom osvojení. Je to náhoda? Alebo proste nemal záujem toto rozoberať? A či nie je „páčenje“ skryté v pociťovaní — (empfinden)?²³ Naozaj, veď ide o *pocit* páčenia. Ale na druhej strane páčiť sa môže len čosi, čo pociťujem, či vnímam pomocou *iných* aktivít — napr. pomocou videnia, počutia atď. Teda akoby tu bolo, ale aj nie je! Kde sa skrýva?

Vráťme sa ešte raz od písmena k textu: Marx skutočne priznával množstvo a rôznorodosť *foriem* osvojenia, ale či je táto mnohorakosť neobmedzená? Kam sa až rozprestiera? „Osvojovanie ľudskej skutočnosti, správanie sa (vzťah) k predmetu je činné uplatnenie ľudskej skutočnosti (preto je teda práve také mnohoraké, ako sú mnohoraké určenia ľudskej podstaty a ako sú mnohoraké ľudské činnosti); ľudská pôsobnosť (Wirksamkeit) a ľudské utrpenie (Leiden).“²⁴ Keď nezabúdame, že pod ľudskou podstatou Marx rozumel predovšetkým *aktívny* prakticko-duchovný vzťah človeku ku skutočnosti, takú činnosť, kde sa človek spredmetňuje, kde vzniká nejaký produkt (hoci aj v podobe zmyslových, či abstraktných obrazov) teda ľudskú „Wirksamkeit“ (pôsobnosť), zdá sa priamo axiomatický záver, že k takýmto činnostiam páčenje nepatrí. Či robí človek, keď sa mu vec páči, prostredníctvom *tejto* činnosti z „veci osebe“ „vec pre seba“ (pre nás)? Pretvára ju touto činnosťou? Aby sa mu páčila, musí už, zdá sa, byť nejakým spôsobom osvojená, pretvorená (videná, počutá, prerobená...). Preto sa mi vidí oprávnený záver, že estetickému vzťahu človeka ku skutočnosti, aspoň v takej jeho elementárnej a najrozšírenejšej forme, ako je páčenje, chýba vlastnosť „pôsobnosti“ (Wirksamkeit), a teda nie je ani plne *formou* (spôsobom, modom) *osvojenia*. Je teda nesprávne hovoriť všeobecne o „estetickom osvojení si skutočnosti človekom“.

Myslím, že je to dôležité konštatovanie. Ak by sme totiž chceli estetické reakcie človeka na skutočnosť všeobecne zaradiť medzi aktívne formy osvojenia, nutne by sme sa ocitli buď na pozícii E. Kanta, podľa ktorého subjektívny vkusový súd (najmä páčenje) robí vec krásnou, (nechceme tým zmenšovať jeho zásluhu o rozvoj estetiky, ale s touto jeho základnou pozíciou marxizmus, prirodzene, nemôže súhlasiť), alebo na pozíciách Hegla, podľa ktorého aktivita objektívnej idey pridáva hmote krásu. Toho sa oprávnené boja marxistickí estetici. Jednako mnohí pokojne hovoria o akomsi špecifickom estetickom osvojení, dokonca o špecifickej estetickej činnosti mimo umenia, a čast' zastáva názor, že *touto špecificky* estetickou činnosťou, ktorá je podľa nich *formou* osvojenia sa vnáša

²³ Pozri poznámku 9.

²⁴ Marx, c. d. česky, 96; Marx, c. d. nemecky, 131.

estetická hodnota do vecí a javov. Sú za to kritizovaní oprávnene²⁵ hoci nie vždy zo správnych pozícií.

Je tento negatívny záver z rozboru *Ekonomicko-filozofických rukopisov*, ktorý nám hovorí, čím estetický vzťah *nie je*, jediným záverom vyplývajúcim z Marxovho poňatia osvojenia pre estetiku? Nie je v Marxovej interpretácii vzťahu človeka a sveta ako osvojenia nič, čo nám umožní prísť na stopu — urobiť niektoré pozitívne závery o tom, čím estetický vzťah človeka ku skutočnosti *je*? (Nájsť to sa pokúšajú mnohí a pripadá mi medzi nimi ako medzi rybármi na pretekoch. Každý sa snaží v tej istej vode chytiť rybu, ale inou udicou. Keďže majú *Ekonomicko-filozofické rukopisy* úžasne bohatú „násadu“, každý verí, že vyloví tú pravú „rybu“.)

Ako to riešiť? Nedá sa nič robiť, musíme sa znovu vrátiť k Marxovi, a dokonca zopakovať niektoré „notoricky“ známe veci. Je osvojenie len *Wirksamkeit*? Má len túto stránku? Načo by potom bola? Ako samoučel? Ako „zbláznený klavír“ Diderotov?

Marx poukazuje v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* aj na nutnú druhú stránku vzťahu človeka ku skutočnosti: Prečo si človek zo skutočnosti vyberá rôzne vlastnosti, rôznym spôsobom ich kombinuje a mení? Lebo má isté potreby (*Bedürfniss*, *Not*), ktoré uspokojuje prostredníctvom svojej činnosti — účinkovania. Proces *osvojenia* má teda dve dialekticky spojené a protikladné stránky: tzv. bytostné sily, potencie (v statike), ktoré v dynamike sú účinkovaním, pôsobnosťou, „*Wirksamkeit*“ (so znamienkom plus) a na druhej strane potreby (v pokoji), ktoré „v pohybe“ tvoria proces konzumácie, požívania, užívania, „*Geniessen*“. S istou rezervou môžeme povedať, že táto stránka ľudskej podstaty predstavuje trpnosť „*Leiden*“ (so znamienkom mínus). Obe tieto stránky určujú charakter, atribúty procesu osvojenia, lenže jedna ako motivácia a cieľ, druhá ako sám čin a jeho prostriedky.

Čo si teda človek povedzme pri práci ako forme osvojenia vyberá, ako si skutočnosť „preparuje“? Je to určované potrebou (napr. nabrať a udržať tekutinu alebo niečo niekam dopraviť). Musí preto vybrať z prírody isté materiály s istými vlastnosťami (tvary, formy, farby, chute, vône a pod.) analyzovať, pochopiť, prakticky vyskúšať niektoré súvislosti medzi nimi, ich fungovaním a svojou potrebou. Ako výsledok vytvorí nový predmet (napr. v našom prípade džbán alebo koleso), ktorý má preňho, aj pre iných ľudí praktický význam, hodí sa na používanie, má teda istú úžitkovú hodnotu alebo *je* ňou. Svojou prácou, ktorá nie je len materiálna, ale *duchovno-praktická*, človek svojmu produktu túto hodnotu pridal. To, čo sa vzťahuje na prácu ako celok, vzťahuje sa aj na jednotlivé formy osvojenia, ktoré sa na nej zúčastnili. Neznamená to, že človek čosi do vecí „vniesol“, nie je tu nijaké mystické prevtelenie ani subjektivizmus, a predsa vec *dostala* objektívnu úžitkovú hodnotu (v podmienkach odcudzenia aj jej „zvrátenú“ podobu — výmennú hodnotu).

²⁵ Pripomeňme si dlhoročný spor medzi tzv. „prirodňikmi“, a „obščestvennikmi“ v sovietskej estetike. Myslím, že pri nesprávnych záveroch na oboch stranách zohrala úlohu škriatka práve predpojatost voči *Ekonomicko-filozofickým rukopisom*.

Proces osvojovania ako aktivita (ako „kladný pól“) je teda vzhľadom na potrebu (záporný pól) hodnototvorným procesom.

Doteraz sme hovorili abstraktne o človeku vôbec. V skutočnosti sa tento proces nedeje ako sólopart ani ako robinzonáda; osvojuje si nie individuum, ale spoločenský človek, človek v spoločnosti druhých ľudí za určitých spoločensko-historických podmienok, teda prostredníctvom jednotlivcov, individuí celá spoločnosť. Skúsenosti celých generácií, vzťahy medzi všetkými zúčastnenými jednotlivcami a mnoho ďalších podmienok modifikuje aj potreby, aj „bytosť silu“, celý proces tohto „zubereiten zum Geniessen“.

A tu prichádzame k momentom charakteristiky tohto procesu, pri ktorých Marx použil estetickú terminológiu, kde vyslovil tisíckrát citovanú, použitú, ale aj zneužitú, vysvetľovanú aj nepochopenú myšlienku o tvorbe podľa zákonov krásy.²⁶ Skúsme trochu rozviesť túto zhustenú Marxovu výpoveď. Podľa neho zrejme človek môže *vyberať* zo skutočnosti rôzne: vhodnejšie alebo menej vhodné, lepšie alebo horšie. Jeho činnosť môže byť hrubá, primitívna, alebo na rôznych stupienkoch dokonalosti. Je tu široká škála farieb, tvarov, vlastností, ktoré sa všetky vzhľadom na iné súvislosti viac alebo menej hodia. Človek tu nie je absolútne determinovaný. A kým je potreba veľmi naliehavá a čím je bližšia k prírode, čím viac má biologický, fyzický charakter, tým menej môže človek brať do úvahy rôzne vzťahy, súvislosti atď. Obmedzuje sa preto na „abstraktné jedlo“,²⁷ t. j. jedlo nie v „ľudskej“, ale najsurevejšej forme a pod. Taktiež v podmienkach odcudzeného sveta je celý spôsob osvojovania zdeformovaný, protirečivý, kvalita osvojenia je determinovaná mnohými momentmi, ktoré ju môžu zvyšovať, ale aj znižovať.²⁸

Čím viac je však človek skutočne spoločenským človekom, t. j. čím všestrannejšia je činnosť ľudí a nahromadí sa viac vedomostí, skúseností, schopností, čím viac ustupuje bezprostredná naliehavosť potreby, tým viac sa k fyzickým potrebám pripájajú kultúrne (civilizačné), duchovné aspekty (potreba jedla v určitej podobe a pod.) a napokon vznikajú aj čisto duchovné (kultúrne) potreby. Teda čím viac potreby stratia „egoistickú“ povahu²⁹ a nadobúdajú spoločenský charakter, tým viac sa človek môže prejavíť ako univerzálny tvor, tým doko-

²⁶ „...zwar produziert auch das Tier. Es baut sich ein Nest, Wohnungen, wie die Biene, Biber, Ameise etc. Allein es produziert nur, was es unmittelbar für sich oder sein Junges bedarf: es produziert einseitig, während der Mensch universell produziert; es produziert nur unter der Herrschaft des unmittelbaren physischen Bedürfnisses, während der Mensch selbst frei vom physischen Bedürfniss produziert und erst wahrhaft produziert in der Freiheit von demselben; es produziert nur sich selbst, während der Mensch die ganze Natur reproduziert; sein Produkt gehört unmittelbar zu seinem physischen Leib, während der Mensch frei seinem Produkt gegenübertritt. Das Tier formiert nur nach dem Mass und dem Bedürfniss der species, der es angehört, während der Mensch nach dem Mass jeder species zu produzieren weiss und überall das inhärente Mass dem Gegenstand anzulegen weiss; der Mensch formiert daher auch nach den Gesetzen der Schönheit.“ Marx, Engels, *Kleine ökonomische Schriften*, Berlin 1955, 105.

²⁷ Pozri Marx, c. d. česky, 99.

²⁸ Marx poukázal na to, že práca produkuje krásu a umenie, ale aj zmrazenie ducha aj kreténizmus. Marx, c. d. česky, 65.

²⁹ Pozri Marx, c. d. česky, 97.

nalejšie môže tvoriť. Čím slobodnejší je človek pri vyberaní, tým lepšie môže vziať do úvahy rôzne vzťahy, súvislosti, okolnosti, tým lepšie môže premyslieť, zvážiť, vyskúšať, kombinovať rôzne vonkajšie zmyslové vlastnosti vecí vzhľadom na vnútorné momenty aj na svoju potrebu, tým univerzálnejšie bude formovať: „prikladať všade inherentnú mieru“, teda tvoriť tiež „podľa zákonov krásy“.³⁰

Na druhej strane — z hľadiska subjektu: „Až vďaka predmetne rozvinutému bohatstvu ľudskej podstaty sa zdokonaľuje a čiastočne len vzniká bohatstvo subjektívnej ľudskej zmyslovosti — hudobné ucho, oko pre krásu formy, skrátka zmysly schopné ľudských pôžitkov.“³¹ Ľudské požívanie, užívanie podľa Marxa dostáva podobu pôžitku (Geniessen dostáva nový odtieň, modifikuje sa na „Genuss“) tým, že sa nám pri požívaní aj páči. A dokonca príroda stráca svoju prostú („blosse“) *užitočnosť*, úžitok sa stáva ľudským úžitkom.³²

Tolko Marx. Čo z toho (aj z ďalších výrokov, ktoré tu nemôžeme všetky reprodukovať) vyplýva pre estetiku? Predovšetkým sa tu zrejme znovu, teraz vo všeobecnejšej podobe, potvrdzuje prvý záver: že je nesprávne hovoriť o zvláštnej špecifickej forme osvojenia, o akomsi zvláštnom estetickom osvojení, aspoň nie pred umením. Lebo estetičnosť je *kvalitatívnym určením*, charakteristikou istej akosti, či úrovne, istým *aspektom* všetkých *foriem* aj všetkých *stránok* osvojenia sveta človekom: tak činnosti (Wirksamkeit), ako aj „bytosných síl“, tak potreby, ako aj konzumu, a dokonca aj úžitkovej hodnoty. Niet „estetického osvojenia“, ale osvojenie môže mať aj estetický aspekt, moment, charakter.

Kedy môžeme charakterizovať osvojenie, jeho formy a stránky ako estetické? Či jednoducho vtedy, keď prestáva byť „surové“, nespoločenské a stáva sa ľudským, spoločenským?

Taký záver sa na pohľad z Marxových myšlienok natíska a niektorí estetici k nemu aj sklzávajú,³³ ale je neoprávnený. Nemožno obísť ani fakt, že Marx hovoril o *formovaní* podľa zákonov krásy, o zmysle pre farby, zvuky, tvary, teda *formy*. Preto sa mi zdá oprávnený záver, že ľudskosť osvojenia (činnosti, schopností, potrieb, užívania) je nutnou, ale nie dostatočnou podmienkou na to, aby sme osvojenie kvalifikovali ako estetické. Estetickú charakteristiku dostáva osvojenie vtedy, keď sa táto ľudskosť prejavuje na vonkajších, formotvorných zmyslových vlastnostiach vecí.³⁴

To je ďalší záver.

Ďalej, ako sa mi vidí, priamo z Marxovej „teórie“ osvojenia vyplýva záver,

³⁰ Táto funkcionálna závislosť platí pre individuum aj pre spoločnosť ako celok. Pravda, treba brať do úvahy protirečivosť medzi nimi. Samozrejme, táto závislosť neznamená, že vo vyššej formácii sa automaticky vytvárajú krajšie veci.

³¹ Marx, c. d. česky 98; Marx, c. d. nemecky, 134.

³² Pozri Marx, c. d. česky, 97; Marx, c. d. nemecky, 132.

³³ V rôznych úvahách o estetických kategóriách, kritériách, ideáloch obyčajne nakoniec splyvajú etické, estetické, politické a iné hodnotenia a môžeme sa napr. dočítať, že dobrá deť, hoci je škaredá, je veľmi krásna a pod. nezmysly. Hrá tu pravdepodobne úlohu strach pred obvinením z formalizmu.

³⁴ O tom, že aj Marx a Engels mali na mysli formovú stránku vecí, svedčí napr. ich estetické hodnotenie Lassalovej drámy. Pozri: Marx, Engels, *O umení a literatúre*, Bratislava 1954, 133—136.

že niet „krásnej prírody osebe“, ale „len pre človeka“.³⁵ Veď príroda osebe pre nás, to je logický nezmysel, to je *contradictio in subjektu*, a nie dialektické protirečenie. Príroda *osebe* nemôže súčasne byť *pre* človeka. *Pre* človeka existuje príroda len v osvojenej podobe (to uznáva každý marxista okrem niektorých estetikov). Príroda osebe má rôzne objektívne, materiálne vlastnosti, zákonitosti, kvality, ktoré si musí človek osvojiť, t. j. vybrať, kombinovať, poznať, použiť. Človek to robí pomocou *foriem* osvojenia a na základe svojich potrieb. Pri tomto osvojovaní sa obnaží (alebo vytvorí) užitočnosť týchto „normálnych“ vlastností vzhľadom na potreby človeka. Keď sa osvojovanie skutočnosti človekom dostane na ľudskú úroveň a navyše (alebo v sprievode s tým) predmetom záujmu človeka sa stanú aj „formové“ konkrétne zmyslové vlastnosti vecí, nadobúdajú veci a javy pre človeka aj *estetickú* hodnotu. Povedľa objektívnych materiálnych vlastností niet nijakých špecifických estetických vlastností, kvalít (ani prírodného, ani spoločenského pôvodu). Existuje len estetická hodnota vecí a javov pre človeka. A až tu môžeme hovoriť o *špecifičnosti* (estetickej hodnoty oproti hodnote úžitkovej, morálnej a pod.).

Ako niet objektívnych estetických kvalít, tak niet, ako sa mi vidí, ani špecifických estetických zmyslov na „poznanie“ týchto kvalít. Len k „normálnemu“ osvojeniu sa môže u človeka za istých podmienok, na istej úrovni pripojiť hodnotenie, v našom prípade estetické hodnotenie nešpecifických zmyslových, najmä formotvorných vlastností vecí. Veď napr. „oko pre“ farbu, líniu a pod. nie je nový zmyslový orgán, ale je to schopnosť oka hodnotiť formotvorný význam farby, línie. Tá, či iná farba sama, ale najmä vo vzťahu k iným vlastnostiam vecí sa nám začína (okrem toho, že ju vnímame) páčiť, resp. nepáčiť, to znamená, že ju z istého hľadiska hodnotíme.

Tu sme sa vrátili k nášmu východiskovému elementárnemu estetickému javu. Vidíme, že páčenie ako elementárny estetický vzťah človeka ku skutočnosti nie je zvláštnou formou osvojenia, ale je to istý hodnotiaci vzťah, isté „meranie“, ktoré sa pripája k vnímaniu ako jeho kvalitatívna modifikácia.

Niet špecifického vnímania, ale existuje špecifické estetické hodnotenie skutočnosti človekom, zvláštny estetický *vzťah* človeka ku skutočnosti, ktorý treba skúmať.³⁶

Nie je úlohou tohto článku (a nie je to ani v takomto malom rozsahu možné) rozobrať zložitý problém krásy ako hodnoty a problematiku estetického hodnotenia, jeho meradiel atď.

Záver o hodnotovom charaktere krásy nie je síce nový, ale donedávna bol v marxistickej estetike odmietaný alebo obchádzaný. V poslednom čase sa síce spomínal, ale bez dostatočného teoretického odôvodnenia. Preto odvodenie tohto záveru práve z rozboru Marxovho chápania vzťahu človeka ku skutočnosti myslím, že je, aj v tejto všeobecnej podobe veľmi dôležité. Významné je najmä z metodologického hľadiska. Orientuje nás od výlučných gnozeologických analýz,

³⁵ Že príroda je krásna osebe, ale len pre človeka, tvrdí napr. Elsberg v článku *Scholastičeskije koncepcii*. Voprosy filosofii (1961), č. 1.

³⁶ K podobnému tvrdeniu, ale inou cestou, došiel aj Kondratenko. Pozri sborník *Estetičeskoje*, 219–310.

bežných v estetike,³⁷ na nutnosť seriózných axiologických analýz, ktoré sa robili doteraz len sporadicky a nemali všeobecne teoretický ráz. Obchádzanie tejto stránky zrejme prekážalo rozvoju všeobecnej estetickej teórie aj konkrétnych umenovedných disciplín.

To sú závery, ktorých rozpracovanie má evidentný význam pre všeobecnú estetiku ako aj pre tzv. estetiku priemyslu, životného prostredia, obliekania, správania sa atď. Má pojem osvojenie význam aj pre estetiku ako všeobecnú teóriu umenia? Aký?

Je známe, že Marx, i keď nehovoril nikde o estetickom osvojovaní, použil v jednej zo svojich uznávaných „zrelých“ prác výraz „umelecké osvojenie“.³⁸ Prečo? Je to tu náhodné slovo, ktoré môžeme spokojne zameniť iným, napr. často používaným výrazom „umelecké poznanie“? Alebo je aj toto zámer? Myslím, že ide o jednotnú koncepciu a medzi ranými antropologickými a neskoršími názormi niet priepasti. Nemôže nás mýliť napr. to, že Marx neme- noval umenie (ani vedu, náboženstvo atď.) medzi *formami* osvojenia, keď ich v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* vypočítaval. Veď spomeňme si, že Marx tam vypočítaval iba „orgány individuality“. Keď však dodal: „ako aj tie orgány, ktoré sú bezprostredne svojou formou spoločnými orgánmi“,³⁹ mal, ako vyplýva z kontextu, zrejme na mysli práve to, čo sa neskôr začalo nazývať spoločenským bytím (činnosťou) a formami spoločenského vedomia, teda aktivity (duchovné aj materiálne) celospoločenského charakteru. Tu sa zrejme skrýva aj umenie — povedľa vedy, náboženstva, politickej činnosti aj povedľa výrobnéj činnosti, priemyslu atď.⁴⁰

Aký význam má toto zaradenie umenia medzi spoločenské formy osvojenia pre jeho výklad, aké závery vyplývajú z teórie osvojenia pre umenie?

Priamo z Marxovho textu môžeme zase skôr súdiť o tom, čím umenie nie je, o tom, čo je charakteristické pre iné formy osvojenia, a nie pre umenie.

Napríklad náboženský spôsob osvojenia považuje Marx za zdanlivé osvojenie skutočnosti. Zodpovedá zvrátenému osvojeniu, ktoré vystupuje ako odcudzenie, lenže kým v materiálnej oblasti ide o reálne odcudzenie, náboženstvo je formou bezprostredného duchovného odcudzenia ľudskej podstaty.⁴¹

³⁷ Takto orientoval estetikov napr. aj J. Volek v citovanej štúdii. Na axiologickú stránku problému upozorňuje pokus V. P. Tugarinova *O cennostach žizni i kultury*, Leningrad 1960 a práca D. Šindeláča *Smysl věcí*, Praha 1963; V. Brožík, *Člověk a krásno*, VPL, 1965.

³⁸ „Das Ganze, wie es im Kopfe als Gedankenganzes erscheint, ist ein Produkt des denkenden Kopfes, der sich die Welt in der ihm einzig möglichen Weise aneignet, einer Weise, die verschieden ist von der künstlerischen, religiösen, praktisch-geistigen Aneignung dieser Welt. Das reale Subjekt bleibt nach wie vor ausserhalb des Kopfes in seiner Selbstständigkeit bestehen, solange sich der Kopf nämlich nur spekulativ verhält, nur theoretisch“. Marx, *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin 1951, 257—258.

³⁹ Pozri poznámku 9.

⁴⁰ K. takému záveru vedie napr. Marxov výrok, že „náboženstvo, rodina, štát, právo, morálka, veda, umenie atď. sú len zvláštne druhy výroby“. Marx, c. d. česky, 93. Že sú to „spoločné orgány“, i keď niektoré z nich sú zdanlivo individuálne, vysvetlil Marx na príklade vedy. (Tamtiež, 95).

⁴¹ Veľmi zaujímavé podnety k tejto otázke nájdeme v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* na str. 99 a 102 (c. d. česky).

Teoretické osvojenie — to je podľa Marxa činnosť hlavy, taká aktivita (Wirk-samkeit), pri ktorej skutočnosť ostáva vonku, „mimo hlavy“, neporušená, samo-statná (teoretický vzťah je vzťah človeka k veci pre vec samu⁴²), a predsa je teória *osvojením* skutočnosti. Človek v hlave vec rozkúskuje, analyzuje, prepa-ruje, aby ju pochopil. Výsledkom abstrahujúcej činnosti hlavy je istý produkt, „myšlienkový celok“, ktorý z „vecí osebe“ robí „veci pre nás“ celkom osobitným spôsobom, tým, že ich poznáva. Je to, podľa Marxa, pre hlavu *jediný možný* spôsob osvojenia.⁴³

Tým však teda umenie nie je. Ale čím je? Aké je to osvojenie? O tom nám Marx priamo nepovedal, a začíname teda plávať v širom mori bez záchranného pásu citátov. Ale či sa nemožno pokúsiť urobiť deduktívno-induktívnou cestou závery, ktoré zostanú v kontexte s „teóriou osvojenia“? Pravdepodobne pritom neurobíme nijaké objavy, ale vyslovíme názory, ktoré sa v marxistickej estetike už prebíjajú. Snád sa mi aspoň podarí prispieť k ich argumentácii.

Začnime zase zo všeobecných tvrdení, ku ktorým sme prišli, a z evidentných, axiomatických poznatkov. Každé osvojenie je predovšetkým *určitou činnosťou* zameranou na predmet. Akou činnosťou je umenie? Vezmime umenie v jeho najvyššej podobe — tzv. voľné, vysoké či vznešené umenie — ako sa kedysi hovorilo, lebo azda aj tu platí téza o vzťahu anatómie človeka a opice. Je evi-dentné, že je to predovšetkým určitá materiálna činnosť, pri ktorej sa niektoré zmyslové, „formové“ vlastnosti skutočných javov nejakou vyžívajú, kombinujú, pripravujú tak, že vznikne materiálny produkt.⁴⁴ Teda skutočnosť a jej vlastnosti neostávajú, tak ako vo vede, mimo hlavy, mimo činnosti, ale vytvára sa tu istá nová skutočnosť. Či teda môžeme povedať, že umenie je vlastne formou praxe? Je to praktická spoločenská činnosť bezprostredne utvárajúca spoločenské vzťahy tak, ako ich vytvára napr. ekonomická činnosť? Či by sme mohli urobiť analó-giu medzi umením a činnosťou sudcu, ktorého hodnotiace výroky priamo menia vzťahy a udalosti, vytvárajú istú spoločenskú skutočnosť? Umenie priamo *v tých-to smeroch* spoločenský život neutvára. Je to skôr činnosť svojou formou a vý-sledkom podobná druhej stránke spoločenskej praxe, výrobe. Ale nemôže sa s ňou stotožňovať. V čom sa od nej líši? Pri výrobe, aj pri tej najdokonalejšej, kde sa vo veľkej miere uplatňujú estetické momenty, ide vždy o produkt, ktorý má úžitkovú hodnotu, na uspokojenie *materiálnej potreby* (hoci aj civilizáciou vy-volanej, napr. potreba nábytku, vázy a pod.) a *motívom činnosti* je najmä táto potreba.

Čo robí umelec a aký motív poháňa jeho činnosť? Používa, dáva do akcie svoje „oko pre farbu“, či „hudobné ucho“ atď., teda isté kvalitatívne momenty svojich zmyslov, aby vybral zo skutočnosti niektoré jej javy alebo vlastnosti, kombinuje ich a vytvára podľa vlastnej vôle a „podľa zákonov krásy“ predmety, ktoré sú nejakým spôsobom analogické so skutočnosťou. Je to teda vo vzťahu k predmetnej skutočnosti *jej pretvorenie*. Nie je to však pretvorenie za účelom

⁴² Pozri Marx, c. d. česky, 97.

⁴³ Tento moment sa pri výklade citátu často zanedbáva.

⁴⁴ Je to zjavné vo výtvarníctve, ale platí to aj pre hudbu, tanec i pre literatúru. Aj tu je dôležité jedinečné materiálne stvárnenie.

„konzumovania“ veci, za účelom jej použitia, ale také pretvorenie, aby sa vyvolal estetický hodnotiaci vzťah k veci (páčenie atď.), aby sa vec esteticky hodnotila. Predtým sme videli, že hodnotenie veci nie je jej osvojením! A skutočne: namaľovaný dom nám ho nijako neurobí „vecou pre nás“. Vecou pre nás sa stane skôr tým, že ho obzeráme v skutočnosti, alebo hlbšie, keď ho projektujeme, stavíme, obývame, alebo aspoň vlastníme. Myslím, že je oprávnené tvrdenie a rozborom mnohých diel umenia, na ktorý tu nemáme miesto, mohlo by sa doložiť, že pri umeleckom osvojení nejde o *osvojenie veci samej*. Čo sa však v umení osvojuje, keď o ňom hovoríme, že je formou osvojenia? Vráťme sa k otázke, načo umelec kombinuje vlastnosti či javy skutočnosti podľa „zákonov krásy“? Čo tým môže dosiahnuť? Môže tým vyjadriť celú škálu svojich ľudských vzťahov k veciam, ku skutočnosti, môže tým vyjadriť psychologické stavy, do ktorých ho uvádza jeho konkrétna väzba so skutočnosťou. Pritom nejde o stavy, ktoré vyplývajú z čisto individuálnej existencie, tie by málokoho zaujímali, ale o stavy, ktoré sú spoločné mnohým ľuďom, vyplývajúce zo spoločenskej existencie umelca. Čo sa mení z „veci osebe“ na „vec pre nás“, keď sa to podarí umelcovi vyjadriť svojou tvorbou? Čo sa tým osvojí? Podľa môjho názoru vzťah človeka k veciam a vplyv vecí, skutočnosti na človeka — to je prejav samého postavenia človeka medzi vecami, stupňa jeho vlády nad svetom, prejav skutočnosti jeho existencie. Je teda správne tvrdenie, že sa umením osvojuje vlastne „ľudská skutočnosť v jej skutočnosti“, ⁴⁵ a to v dvoch smeroch: cez obsah umenia, ktorý je vlastne uvedením si úrovne ľudskosti človeka, hodnotením tejto ľudskosti ⁴⁶ a cez formálnu stránku umenia, t. j. vyjadrením spomenutého obsahu práve prostredníctvom „formovania podľa zákonov krásy“, ktoré, ako sme ukázali, je úmerné stupňu ľudskosti, slobody človeka a je vlastne explicitným vyjadrením tvorivých ľudských schopností v najčistejšej podobe.

Umenie nie je praktické osvojenie „ľudskej skutočnosti“, lebo nie je revolučnou praxou samou. Je to *duchovná* forma osvojenia ľudskej skutočnosti, hoci má na rozdiel od vedy „formu praxe“. ⁴⁷

Mohli by sme urobiť istú analógiu medzi umením a náboženstvom: tam sme hovorili o bezprostrednom duchovnom vyjadrení odcudzenia, v prípade umeleckej tvorby snáď môžeme hovoriť o bezprostrednom duchovnom vyjadrení osvojenia, „zľudšťovania“ človeka, o duchovnom „osvojení osvojenia“.

Umenie na druhej strane nie je ani teoretickým poznaním, nie je „formou

⁴⁵ V tejto formulácii súhlasím s K. Kosíkom, hoci k niektorým podrobnostiam jeho názorov na umenie sa neprikláňam. Pozri K. K o s í k, *Dialektika konkrétného*, Praha 1964, 87.

⁴⁶ Ako pokus o dôkaz tejto tézy by sme azda mohli uviesť evidentný fakt, že témou číslo jedna je v umení láska. Dá sa to vyložiť tým, že v tomto vzťahu, ako hovoril Marx, názorne sa prejavuje, do akej miery sa človeku stala ľudská podstata prirodzenosťou, alebo príroda ľudskou podstatou človeka. Pozri Marx, c. d. česky, 91—92.

⁴⁷ Túto tézu vyslovil H. Redecker. Bol za ňu kritizovaný. Myslím však, že ho jeho kolegovia, vychádzajúci z dogmatického postoja, dobre nepochopili. On sám v zápale diskusie prechádzal od správnej formulácie „Kunst hat Form der Praxis“ na nesprávnu „Kunst ist Form der Praxis“. Pozri Deutsche Zeitschrift für Philosophie (1961) č. 5, 592—610.

poznania“ v pravom zmysle slova,⁴⁸ lebo vyjadrenie stavov, vzťahu k veciam prostredníctvom vytvorenia vecí „podľa zákonov krásy“ nie je formuláciou zákonitostí, nie je *vysvetlením* podstaty vecí ani podstaty človeka, čo jedine je skutočným poznaním v pravom zmysle slova. Do omrzenia známe a opakované príklady o Balzacovi a Tolstom nesvedčia v prospech tézy o umení ako forme poznania, ale skôr o jej opaku a v prospech našich tvrdení. Veď keby bol Balzac objavil zákony kapitalizmu, nemusel Marx obetovať celý život *Kapitálu*. Balzac bol cenný pre Marxa tým, že ukázal skutočnosť človeka v kapitalizme „v skutočnosti“. Jeho diela majú poznávací význam, ale len pre toho, kto ho v nich hľadá a nájde vďaka svojim teoretickým poznatkom a teoretickým zámerom.

Dokazovaním toho, že umenie nie je „ozajstnou“ formou poznania, nechceme tvrdiť, že by umenie nebolo *odrazom* skutočnosti, ako sa k tomu teraz u nás niektorí filozofi prikláňajú. Umenie je formou uvedomenia si skutočnosti, formou spoločenského vedomia, dáva dôležité informácie o skutočnosti, má teda odrazový charakter. Preto pri teoretickom rozbere umenia veľmi dôležitú úlohu hrá aj gnozeologické kladenie otázok, nemožno ho však na gnozeologický skelet redukovat.

Pre riešenie otázky o špecifičnosti umenia nám z doterajšieho rozboru vyplýva, že umenie nie je poznaním zvláštnych estetických vlastností, kvalít (zákonov krásy) ani prírodného, ani spoločenského pôvodu. V umení hrajú úlohu celkom nešpecifické názory, predstavy, stavy, do ktorých uvádza umelca celkom nešpecifická väzba so skutočnosťou (celý súhrn spoločenského bytia a vedomia).⁴⁹ Špecifické je však vyjadrenie týchto momentov špecifickým estetickým hodnotením prostredníctvom „formovania podľa zákonov krásy“, za účelom zvláštnej konzumácie, v ktorej tiež hrá dôležitú úlohu špecifický estetický hodnotiaci vzťah, ale kde sa zúčastňujú aj celkom nešpecifické poznatky, názory, celé bohatstvo ľudskej psychiky. Špecifičnosť umenia nemožno vidieť ani jednoducho v spredmetnení samom,⁵⁰ lebo „spredmetnenie“ je vlastnosťou každého osvojenia. Celkove je však umenie špecifickou formou osvojenia si skutočnosti človekom, ktorá sa vyčlenila spomedzi ostatných foriem osvojenia.

Genéza umenia — to je narastanie estetických momentov v ostatných formách osvojenia až do ich osamostatnenia tak, že kvalitatívna charakteristika osvojovacieho procesu prerastie do samostatnej činnosti (Wirksamkeit), v ktorej sa uplatňujú osamostatnené „bytočné sily“, umelecké schopnosti. Úlohu pritom hrá prechod od fyzických, prírodných materiálnych potrieb k spoločenským, duchovným až do toho momentu, keď sa jedna stránka osvojovacej činnosti — schopnosť „formovať podľa zákonov krásy“ stane potrebou. Túto metamorfózu všetkých

⁴⁸ Zajímavé je, že táto téza sa donedávna považovala a dodnes často vydáva za abecedu marxistickej estetiky, akoby bola obsiahnutá v diele klasikov, pritom však ani Marx ani Engels ani Lenin ju, ako mi je známe, nikde nevyslovili. Je to skôr heglovská téza a bolo by iste zaujímavé historicky preskúmať, ako sa dostala do marxistickej estetiky.

⁴⁹ N. Stolovič na túto okolnosť naráža vo svojich prácach. Chyba je v tom, že tieto vzťahy označuje sa špecificky estetické. Podobne aj V. Brožík v spomínanej práci.

⁵⁰ Pozri napr. M. Váross, *Problém spredmetnenia a moderné umenie*. Estetika (1965), č. 2, 131–136.

stránok osvojovacej činnosti môžeme sledovať na postupnom prechode od výroby k užitému umeniu, odtiaľ k umeniu voľnému.

Pokiaľ teda používame termín „estetické osvojenie“, môžeme pod ním chápať jedine umelecké osvojenie. Mimo umenia či pred umením môže byť reč len o estetickom hodnotení a o estetických momentoch v činnosti človeka, ale nie o špecifickej forme osvojovania.

Treba sa ešte krátko zastaviť pri otázke, aký môže mať význam spomenutý prechod k „čistému“ tvoreniu „podľa zákonov krásy“, vznik umeleckého osvojovania. Osvojenie, pochopenie, uvedenie si konštelácie človeka a vecí, človeka a sveta, postavenia človeka vo svete, konkrétneho „stavu“ jeho „ľudskosti“ a samostatné uplatnenie najvyšších ľudských tvorivých schopností je zrejme prostriedkom „rozmnožovania“ tejto ľudskosti, prostriedkom humanizácie človeka. V súhlase s kontextom a zmyslom Marxových *Ekonomicko-filozofických rukopisov* sa zdá platný aj názor, že umenie vzniká a existuje ako prostriedok prekonávania cudzosti sveta a ľudí navzájom a v podmienkach odcudzenia je istým prostriedkom jeho prekonávania. Veď estetický moment pri osvojovaní je práve najsilnejším prejavom zľudšťovania človeka. Keď sa tento prvok osamostatní, keď vznikne činnosť, ktorá je svojou podstatou „tvorbou podľa zákonov krásy“, prejavom slobody, vlády ľudí nad vecami, môže sa aspoň tu, v duchovnej oblasti uskutočňovať priblíženie odcudzených vecí, výrobkov aj samej prírody, prekonávať redukcia ľudských schopností, dosiahnuť ich rozvíjanie a zbližovanie ľudí. Umenie je duchovný protipól odcudzenia dovtedy, kým sa odcudzenie neprekoná revolučnou praxou. To neznamená, že by potom strácalo právo na existenciu, len jeho funkcia sa do istej miery zmení.

Zdá sa mi priamo očividné, že práve Marxova antropologická analýza skutočnosti a z nej vyplývajúca interpretácia pojmu osvojenie je pre vytváranie systému marxistickej estetiky veľmi dôležitá, ba v istom smere môže slúžiť aj ako východisko. Nemôžeme však za pomoci *Ekonomicko-filozofických rukopisov* a pojmu osvojovania vyriešiť všetky problémy, ani nesmieme robiť príliš unáhlené a netrpezlivosťou diktované závery. Od osvojovania po umenie vedie mnoho schodov a celých poschodí, sú tu potrebné ešte mnohé — najmä axiologické všeobecne teoretické výskumy i konkrétne materiálové výskumy rôzneho druhu, aby sme mohli hovoriť o predpokladoch pre vytvorenie uceleného systému marxistickej estetiky.

ПОНЯТИЕ ОСВОЕНИЯ И МАРКСИСТСКАЯ ЭСТЕТИКА

Дарина Кукликова

Термин освоение попал в терминологию марксистской эстетики прямо из работ Маркса, но он не употребляется в первоначальном его значении, из чего часто вытекают неправильные заключения.

Освоение у Маркса представляет понятие, обозначающее специфически человеческое, активное отношение к миру на онтологическом уровне, осуществляемое различными способами и имеющее различные стороны. На основании анализа понимания Марксом термина освоение можно заключить, что т. н. „формирование по законам красоты“ свойственно каждой типически человеческой деятельности, в которой играет роль фор-

мальная сторона вещей. Это признак определенного уровня, определенная качественная характеристика освоения. Тогда вещи и явления приобретают кроме других значений еще и эстетическое значение, возникает эстетическое отношение человека к действительности (что-л. нравится), которое является не познавательным, а оценочным отношением. Вне области искусства неправильно говорить о особой эстетической форме освоения. Только искусство, возникающее в результате обособления этой стороны освоения, вплоть до самостоятельной деятельности, является специфической формой освоения. Так как здесь речь о преобразовании действительности особым способом, самостоятельным „формированием по законам красоты“, то дело касается оценки вещей. Оценка вещей однако не является их освоением. Этой оценкой вещей искусство выражает состояния, в которые художника, как общественного человека, приводит его связь с действительностью, являющаяся результатом определенного уровня „человечности“ человека. Следовательно, здесь осваивается само освоение, или же, по-другому, „человеческая действительность в ее действительности“. Искусство не является формой познания, хотя оно представляет собой духовную форму освоения, определенное осознание человеком определенной действительности. Следовательно, здесь имеется налицо гносеологический аспект, но особенно важен имеющийся здесь, но до сих пор мало изученный, аспект аксиологический. Освоение в понимании Маркса, правильно понятое, дает для эстетики много импульсов, которые надо использовать при создании марксистской эстетической системы.

APPROPRIATION AND MARXIAN AESTHETICS

Darina Kuklinková

The term appropriation has come into Marxian terminology of aesthetics directly from the works of Marx; however, it is not used in its genuine meaning, and very often incorrect conclusions are being derived by its use. According to Marx, appropriation is a term the task of which is to designate the specific human active relationship to the world on the ontological level, realized by means of different forms and having different aspects. In view of human needs it is a value-creating process. Analyzing Marx's conception of appropriation one can conclude that the so-called „formation according to the laws of beauty“ is characteristic for every typical human activity where the aspect of form plays a rôle. This is a symptom of a certain *niveau*, a certain qualitative characteristic feature of appropriation. In it, things and phenomena obtain for man among others also an *aesthetical value*, and an aesthetical relationship of man to reality arises (liking) which is not a cognizing but an evaluating relationship. Besides arts, it is not correct to speak of a particular aesthetical *form* of appropriation. Only art which originates by this *aspect* of appropriation becoming independent up to particular activity, is a specific form of appropriation. Since this is a transmutation of reality in a particular manner, by „formation according to the laws of beauty“ becoming independent, one can speak of an „*evaluation of things*“. However, evaluation of things does not mean *their* appropriation. Art, by means of this evaluation, expresses a state into which the artist as a social man gets by his connection with reality which is the result of a certain level of the „humaneness“ of man. Thus, what we see here is that appropriation itself becomes appropriated, or in other words „human reality in its reality“. Art is not a form of cognition though it is a spiritual form of appropriation, a certain reality becoming conscious to man. Thus it has a gnosological aspect; however, very important in it is the axiological aspect, which is insufficiently explored up to the present.

A correctly comprehended appropriation of Marx's idea offers a great number of impulses to aesthetics which are to be applied in building-up of a Marxian system of aesthetics.